PRINT ISSN : 2395-6011
ONLINE ISSN : 2395-602X

CONFERENCE PROCEEDINGS

IJSRST

Techno Science Academy

International Multidisciplinary E-Conference On Contribution of Various Aspects In Nation Building

Date : 11th to 13 th October 2021

Organised by

Department of [English, Marathi, Sociology, History, Commerce, Home Economics, Chemistry, Botany and Mathematics]
Shetkari Shikshan Sanstha's
Arts, Commerce & Science College, Maregaon Dist. Yavatmal, Maharastra, India

INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH IN SCIENCE & TECHNOLOGY

VOLUME 9 - ISSUE 5 , SEPTEMBER-OCTOBER-2021
@ijsrst.com Website : http://ijsrst.com

Assistant Professor
Lokmanya Mahavidyalaya, W
Dist. Chandrapur

Scanned with OKEN Scanner

Techno Science Academy
The International Open Access Publisher

IJSRST

International Multidisciplinary E-Conference On Contribution of Various Aspects In Nation Building

Date : 11th to 13 th October 2021

Organised by

Department of [English, Marathi, Sociology, History, Commerce, Home Economics, Chemistry, Botany and Mathematics]
Shetkari Shikshan Sanstha's
Arts, Commerce & Science College, Maregaon Dist. Yavatmal, Maharastra, India

Publisher

Technoscience Academy

Website : www.technoscienceacademy.com
Email: info@technoscienceacademy.com

Assistant Professor
...manya Mahavidyalaya, Waro...
Dist. Chandrapur

Scanned by TapScanner

Scanned with OKEN Scanner

International Multidisciplinary E- Conference On Contribution of Various Aspects In Nation Building
In Association with International Journal of Scientific Research in Science and Technology
Volume 9 | Issue 5 | Print ISSN: 2395-6011 | Online ISSN: 2395-602X (www.ijsrst.com)

बाबा आमटेंचे सामाजिक समतेचे कार्य

प्रा. डॉ. दीपक पां. लोणकर
लोकमान्य महाविद्यालय, वरोरा
जि. चंद्रपूर (महा.), पिन. ४४२९०७

गोषवारा –

विदर्भातील समाजसुधारक पैकीच एक असलेले गांधी – विनोबांच्या विचाराने प्रेरीत झालेले प्रसिध्द कुष्ठरोग समाजसेवक बाबा आमटे यांचे नाव आदराने घेतले जाते. बाबाचे मुख्य काम जरी कुष्ठसेवा असली तरी त्याच्या जीवनाचे वेगवेगळे पैलू पाहिले तर ते नक्कीच असामान्य होते. समाज सेवक, क्रांतीकारक, स्वातंत्र्यसंग्राम सेनानी, पर्यावरणवादी, राष्ट्रीय एकात्मतेचा पुरस्कर्ता, उपेक्षितांचा कैवारी, सर्वधर्म समभाव चित्रपट समिक्षक, पैल्वान, संगितप्रेमी, व्रतस्थ, समतेचेपुरस्कर्ते इत्यादी अनेक पैलू त्याच्या आयुष्याचे असले तरी एक आदर्शसमाज सेवक म्हणूनच त्यांची ख्याती आहे. तेव्हा ऐतिहासीक दृष्टीने त्याच्या कार्याचा व कर्तुत्वाचा अभ्यास या ठिकाणी आढावा घेण्याचा प्रयत्न आहे.

त्यांनी आपल्या सामाजीक कार्याची सुरवात वरोडा या छोट्याशा गावापासुन केली. तिथे त्यांनी हरीजनासाठी व वंचितासाठी अनेक प्रयोग करून सामाजीक संघटनाही बांधल्या व त्यांच्या सुधारणासाठी ही प्रयत्न केली. पुढे त्यांनी कुष्ठरोग्यांच्या कार्याला स्वतःला वाहून घेतले व कुष्ठरोग्यांच्या पुर्नवसनासाठी विनोबांच्या प्रेरणेने आनंदवन या संस्थेची निर्मिती करून तिथे सामाजिक समतेसाठी अनेक प्रकल्प राबविले कुष्ठरोग्यांना माणूस म्हणून जगण्याचा मार्ग दाखविला व त्यांच्या अधिकारासाठीही लढा दिला. तसेच राष्ट्रीय एकात्मतेसाठी देशात फिरून भारत जोडो व पंजाब यात्रेद्वारे शांतता निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला. एकूणनच त्यांनी आपल्या या कार्यातून सामाजीक समता, बंधुता, राष्ट्रीय ऐक्य, शांतता निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला.

प्रस्तावना–

भारतीय समाज व्यवस्थेत समाज सुधारकांची महत्वाचे योगदान असून समाजातील रूढी परंपरा–अंधश्रध्दा, बळीप्रथा, जाती व्यवस्था, वर्णव्यवस्था दूर करून सामाजिक समता प्रस्तापीत करण्याचे कार्य समाजसुधारकानी केलेले दिसते. भारतीय समाजाला समाजसुधारकांची मोठी परंपरा लाभली असून त्या दृष्टीने राजाराममोहन रॉय, महात्मा गांधी, डॉ. आंबेडकर, म. ज्योतीराव फुले, डॉ. आत्माराम पांडुरंग तर्खडकर, स्वामी दयानंद सरस्वती, राजश्री शाहू महाराज, गो. ग. आगरकर इत्यादींची नावे आधुनिककाळात अग्रक्रमाने घेता येईल.

विदर्भाच्या दृष्टींनेही रा. संत तुकडोजी महाराज, गाडगेमहाराज, विनोबा भावे, बाबा आमटे, डॉ. प्रकाश आमटे, पंजाबराव देशमुख, डॉ. अभय बंग, राणी बंग, मनोहर दिवाण, शिवाजी पटवर्धन इत्यादी समजासुधारकाचे योगदान मोठे आहे याद्दष्टीने काही समाजसुधारकांचा व त्यांच्या कार्यातून झालेल्या सामाजीक योगदानाचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न आहे.

Assistant Professor
Lokmanya Mahavidyalaya, Warora
Dist. Chandrapur
Scanned by TapScanner
Scanned with OKEN Scanner

उद्देश –

१) बाबा आमटेच्या सामाजीक कार्याचा आढावा घेणे.

२) बाबा आमटेचे कुष्ठरोग्यासाठी केलेल्या कार्याचे महत्व जाणून घेणे.

गृहीतके –

१) बाबा आमटे समाजसुधारक होते.

२) बाबा आमटेनी सामाजिक समता निर्माण केली.

१) पूर्वायुष्य –

बाबा आमटे यांचे मूळे नाव मुरलीधर देविदास आमटे असून जन्म २६ डिसे. १९१४ रोजी वर्धा जिल्ह्यातील हिंगणघाट ये झाला. वडील देविदास आमटे सरकारी नोकरीत उच्च पदावर असून आईचे नाव लक्ष्मीबाई ही गृहीणी होती. हिंगणघाट तालुक्यातील गोरज या गावी जमीनदारी असून ४५० एकर जमिन असल्यामुळे सांपत्तीक स्थिती उत्तम होती.[3] बाबांना आणखी भावंडे असून त्यांचे बालपण सुखात गेले.

परंतु जमीनदारी असल्यामुळे वडीलांच्या प्रति ठतेच्या परंपरागत कल्पना व विचार होते. तर आई ही स्वतंत्र व बंडखोरवृत्तीची असल्यामुळे तिचा प्रभाव बाबावर पडलेला दिसतो त्यामुळे एके ठिकाणी बाबा म्हणता, 'बंडखोरीचे जंतु तिच्याच मधून माझ्यात आले असावे'. वडीलांचे परंपरागत विचार असल्यामुळे त्यांच्यात नेहमी वाद चालत.[4] चाकोरीबाहेर जीवन जगणे वडीलांना पसंत नव्हते तर बाबा हे बंडखोर वृत्तीचे व चाकोरी बाहेर जीवनजगणारे असल्यामुळे उच्चनीचता, जातीभेद, विषमता बद्दल त्यांच्या मन बंड करून उलट दुसऱ्यांची दुःख ही आपली दुःख समजून आपल्या जवळ जे आहे ते दुसऱ्याला दिले पाहिजे हा सहानुभूती चा विचार लहानपणापासुनच त्यांच्या मनात पक्का होत होता.

२) नागपुरातील वास्तव्य – बाबाचे प्राथमिक शिक्षण वरोड्याला झाले कारण वरोडा व गोरज हे पाच मैलाचे अंतर आहे. पुढे वडीलांनी सरकारीनोकरीतून निवृत्ती झाल्यामुळे नागपूरला धरमपेठ परीसरात बंगला बांधल्यामुळे हायस्कूल व कॉलेजचे शिक्षण नागपूरत झाले. या नागपूरच्या वास्तव्यात बाबांना शिकारीचा छंद जडला म्हणून शिकारीची सर्व पुस्तके वाचली त्यासाठी प्राण्याच्या सवयीप्रमाणे शिकारीही केल्या.[5] सोबतच मासाहार व दारूपिणही केली कारण एखादी गोष्ट स्विकारली की त्याच अंतिम ध्येय गाठणे हा त्याचा स्वभाव होता मध्यममार्ग त्यांनी स्विकारला नाही.[6] परंतु मनाने एखादी गोष्ट नाकारीली तर पुन्हा त्यांनी त्याला आयुष्यभर हात ही लावला नाही. नागपूरच्या वास्तव्यात अभ्यासापेक्षा इतर विषयात त्याची रूची असून कुस्तीसाठी आखाडा, संगीत, शैली, नृत्यलेखन कला, चित्रपट समीक्षण इत्यादी अनेक गोष्टी त्यानी केल्या व प्राविण्यही मिळविले.[5]

हायस्कूलमध्ये असतांना ११ व्या वर्षीच रविंद्रनाथ टागोरांची गीतांजली वाचली त्यासाठी बंगाली भाषाही शिकून घेतली व या महाकवीला भेटण्यासाठी शांतीनिकेतनलाही जाऊन आले होते.[7] मॅट्रीक उतीर्ण झाल्यानंतर त्यांना डॉक्टर बनण्याची इच्छा होती. वडीलांची इच्छा वकील बनण्याची असल्यामुळे त्यांनी आपल्या इच्छेवर पाणी सोडून आर्टस कॉलेजला प्रवेश घेऊन १९३४ मध्ये बी.ए. पदवी घेतली व १९३६ मध्ये कायद्याची पदवी मिळविली.[8] त्यामुळे डॉक्टर होऊन समाजाची सेवा करण्याची त्यांची

Assistant Professor
Lokmanya Mahavidyalaya Warora
Dist. Chandrapur

Scanned by TapScanner
Scanned with OKEN Scanner

इच्छा राहीली पुढे दुर्ग या गावी माजी आमदार व वकील श्री. विश्वनाथ तामस्कर यांचे सोबत त्यांनी वकीलीचे कामही केले. तेव्हा वडीलांनी फौजदारी गुन्ह्याची वकीली न करता दिवाणी दावे स्विकारावे असे सांगितल्यामुळे बाबा १९४० मध्ये दुर्ग हे ठिकाण सोडून वरोड्याला वकीली करण्यासाठी आहे.[१०]

नागपूरच्या १२ वर्षांच्या वास्तव्यात कॉलेज जीवनात बाबाना क्रांतीकारकाबद्दल आकर्षण वाटल्यामुळे ते मराठ क्रांतीकारकांच्या संपर्कात आले यातूनच त्यांचा संबंध प्रसिध्द क्रांतीकारक राजगुरू यांच्याशी संबंध आला.[११]

(३) वरोड्यातील सामाजिक कार्य –

वरोड्यातील वास्तव्यात बाबाच्या जीवनात विलक्षण बदल होऊन एका नव्या जीवनाला सुरवात झाली. दिवाणी वकीलीच्या व्यवसायासाठी बाबानी वरोड्यात वकीली सुरू केली. तसेच त्यांच्या व्यवहार व आचारणातही बदल घडून आला. नागपूर दुर्गच्या वास्तव्यातील पोषाखाचा त्याग करून त्यांनी गांधी विचारांशी जवळीक निर्माण झाल्यामुळे खादीचा जाडा भरडा पोषाख वापरणे सुरू केले. घरात चरखा आणला व एकादशव्रताचे पालन सुरू केले. वर्धेला गांधी व विनोबाच्या आश्रमाकडे त्यांच्या वाऱ्या सुरू झाल्या.[१२] पूर्वीच्या आरामदायी जीवनाचा त्याग करून खादी व गांधीसाहित्याचा घेऊन त्याच्या प्रसारासाठी ते विक्रीसाठी ते गावोगावे फिरू लागले ..."[१३] जो देव दलितांच्या पोटात बसतो आणि त्यांच्या डोळ्यातून डोकावतो त्याची ओळख पटली. मी एक वकील पंधरा मिनिटांच्या बडबडाचे फी ५० रूपये घेतो व एक मजूर १२ तास खपून बारा आणे मिळवते या विचाराने मी अस्वस्थ झालो ..."[१४]

वरोड्याच्या वास्तवात बाबाच्या सुधारणांटी कार्याला खऱ्या अर्थाने सुरवात झाली व त्याची समाजवादी विचारसरणीचा प्रयत्न हवे येऊ लागला व त्या दृष्टीने त्याच प्रयोग इथे सुरू झाले. इथे त्यांनी सहकारी तत्वावरील वकील व्यवसायाचा प्रयोग सुरू केला त्यानुसार तीन वकीलांचे एक बँक खाते राहणार असून कोणीही केव्हाही कितीही पैकी काढू शकत होते.[१५]

तसेच वरोड्याच्या वास्तव्यात बाबानी भंगीमुक्तीची चळवळ सुरू करून समतेच्या आधारे स्वत: त्यांनी भंगीचे काम करून संडास साफ केले व मैला डोक्यावर घेतला इतकेच नाही तर भंगी, विणकर, झाडूवाले यांच्या १६ संघटना उभारल्या. वंचितांच्या व उपेक्षीतांची संघटनाने भर दिली.[१६]

(अ) श्रमाश्रमाची निर्मिती –

आधुनिक समाज संघटित असल्याशिवाय आपले हक्क कोणत्याही समूहात मजावता येणार नाही याची बाबांना जाणीव असल्यामुळे त्यांनी वंचित व उपेक्षीतांच्या संघटना बांधणीवर भर देऊन संघटनांची बांधणी केली. तसेच गांधी विनोबाच्या कल्पनेतील साम्यकुल हा विचार साकरण्यासाठी त्यांनी 'श्रमाश्रमा' ची स्थापण करून त्याद्वारे सामाजिक समानता जोपासण्याचा प्रयत्न केला.[१७] या संदर्भात बाबा म्हणतात. "गुन्हेगारांचे संरक्षण करून ताशी पन्नास रूपयात स्वत:ला विकणारी वकीली मी सोडली आणि श्रमिकांच्या श्रमाला साजेशी किमत मिळवून देणारी वकिली मी स्विकारली".[१८]

वरोड्याच्या जीवनकाळ्यात अनेक संघटनाशी बाबाचा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षपणे संबंध आला. सर्वोदयी कार्यकर्ते दा. द. पाटीलानी १९४२–४३ मध्ये काढलेल्या सहकारी उपभोक्ता भांडार मध्येही सहकार्य केले. गोरक्षण सारख्या वरोड्याचेही सचिवपदाची

...or
...vidyalaya, Warora
Lokmanya... Dist. Chandrapur
Scanned by TapScanner
Scanned with OKEN Scanner

International Multidisciplinary E-Conference On Contribution of Various Aspects In Nation Building
In Association with International Journal of Scientific Research in Science and Technology
Volume 9 | Issue 5 | Print ISSN: 2395-6011 | Online ISSN: 2395-602X (www.ijsrst.com)

...कारी विकरळी[११] त्याचबरोबर विदर्भ सहकारी बँकेवर प्रतिनिधी म्हणूनही ते निवडून आले यावरून त्यांच्यातील संघटन वृत्ती ... येते. तसेच भारतीय रिझर्व बँकेच्या सल्लागार मंडळात सहकार क्षेत्राचे प्रतिनिधी म्हणून महाराष्ट्र राज्य सहकारी अधिकोषातर्फे ... यांची निवड झाली होती.[१२]

याच काळात महात्मा गांधीच्या नेतृत्वात भारत छोडो आंदोलनाचा इशारा दिला असता संपूर्ण भारतात क्रांतीला व ... सुरवात झाली त्यात बाबानीही उडी घेतली १९४२ साली 'वंदे मातरम' म्हटल्यामुळे त्यांना पकडण्यात येऊन २१ ... तुरुंगात टाकण्यात आले[१३]. तसेच चिमूर क्रांती झाल्यानंतर निरपराधावर जे खटले भरण्यात आले तेव्हा श्री ... व कन्हैयालाल मुंशी यांनी कांग्रेसच्या वतीने खटला चालविला तेव्हा त्याच्याबरोबर बाबानीही खटल्याचे काम ... व एकदा १९४२ मध्ये वरोड्यावरून रेल्वे नागपूरला जात असता गोऱ्या सैनिकांनी एका नवदापत्यास त्रास देण्याचा प्रयत्न ... असता बाबानी त्या गोऱ्या सैनिकास मारहाण करून अटल घडविली ही बातमी जेव्हा महात्मा गांधीला कळली तेव्हा महात्मा ... हा तर खरा अभयसाधक' असे संबोधले.[१४] याच काळात ऑगस्ट १८ नोव्हे १९४६ रोजी त्यांचा नागपूरच्या साधनाताईशी ... झाला.[१५]

ब) हरीजनासाठी कार्य

लग्नानंतर बाबा व साधनाताई या नवदांपत्याचा सत्कार हरीजनांनी हरीजनवस्तीत घडवून आणला कारण बाबा त्या ... हरीजनाचे नेते असून जवळपास १६ संघटना त्यांनी बांधल्या होत्या. याचकाळात बाबानी रात्री हरीजन वस्तीत जावून तिथे ... गीते पाठ करून घेण्याचा दिनक्रमही काही दिवस चालविली यामुळे बाबावर मोठ्या प्रमाणात उच्च वर्णीयाकडून टिका ही ... लागली तसेच घरमालकाने त्यांना घर खाली करून देण्याची नोटिसही दिली.[१६] याशिवाय बाबानी याकाळात हरीजनांना सोबत ... उपहारगृहात प्रवेश करण्याची प्रयोग केला.[१७]

क) सामुदायीक जीवनाचा प्रयोग –

याच काळात बाबांनी एक श्रमाधारित सामुदायिक जीवन जगण्याचा प्रयोग सुरू केला हा प्रयोगात भंगी पासुन तर वकील ... समाजातील सर्व स्तरातील २०–२५ व्यक्ति एक येऊन प्रत्येकाने आपली रोज आठवड्याची, महिण्याची कमाई एकत्र करून ... राहायचे एकत्र अन्न शिजवायचे व खायचे त्यात कुठलीही अस्पृश्यता व विषमता राहणार नाही असा दंडक घालून दिला ... असा हा प्रयोग रा. कृ. पाटील यांच्या गावाबाहेर बंगल्यात सुरू केला.[१८] जवळपास दीड वर्ष हा प्रयोग चालाल परंतु आजार ... मानवी नियंत्रणाच्या बाहेरच्या कारणांनी पुढे हा समतेचा प्रयोग तुटला. अशा प्रकारे तळागाळतील उपेक्षित दलित वर्गातील ... लोकांना एकत्र करून श्रमाधारीत सामुदायिक जीवन जगण्याचा प्रयोग बाबांनी केला.[१९]

ड) भंगी, कामगार, युनियन –

१९४६–४७ मध्ये बाबा लोकसंग्रहाच्या आधारावर मुन्सीपाल्टीत निवडून येऊन उपाध्यक्ष बनले व याकाळात भंगी कामगार ... युनियन चे ही अध्यक्ष होते.[२०] एकदा भंगी लोकांनी वेतनवाढीसाठी संप पुकारला असता बाबानी उपाध्यक्ष म्हणून त्यांच्याशी

Assistant Professor
Lokmanya Mahavidyalaya, Warora
Dist. Chandrapur
Scanned by TapScanner
Scanned with OKEN Scanner

काल आपण करू शकाल काय ? असा प्रश्न केला असता बाबांनी बोलणी केली तेव्हा संपकऱ्यांनी बाबाला हे मागेरड भंगीकामाचे आव्हान स्विकारून भंगीकामाचा अनुभव घेण्यासाठी पुढील ९ महिने डोक्यावर मैला वाहून नेण्याचे काम केले.[illegible]

(४) कुष्ठसेवेला सुरवात व आनंदवनचा उदय

बाबानी भंग्याच्या बरोबरीने मैला वाहून नेण्याचे काम करीत असतांनाच एक दिवस पावसात नाक व एक कान गळून गेलेला तुळशीराम नावाचा कुष्ठरोगी गटारात पडलेल्या अवस्थेत बाबांना दिसला. त्या अंगावरील जखमातून अळ्या बाहेर पडत होत्या. बाबाना हे दृष्य पाहून भिती वाटली पण त्यांनी स्वतःला सावरत व एक तरट (गोधडी) त्यांच्या अंगावर टाकून ते निघून गेले. परंतु या दृष्याने त्यांना त्याच्या जगण्याची दिशा दिला.[illegible] व पुढील काळात त्यांनी कुष्ठ सेवेला वाहून घेतले या संदर्भात बाबा म्हणतात, त्या रोग्याच्या अंगावर एक तरट टाकून त्याला उब दिल्याच्या खोट्या समाधानाने घरी आलो. पण ते चित्र डोळ्यासमोरून हटेना मनात एकच प्रश्न होता माझ्या पत्नीला, मुलांना असा रोग झाला तर ? खूप विचार केला जिथे अशी भीती तिथे प्रिती कुठली ? आणि प्रिती लोपली तर ईश्वर कसा राहिल ? कसली ही माझी अभयसाधकता ? ही भीती घालवावी समाजाचीही भीती नष्ठ करावी म्हणून मी या कामात उतरलो.[illegible]

त्यामुळे बाबांनी कुष्ठरोग कार्याला स्वतःला वाहून घ्यायच ठरविल्यामुळे त्यांनी यासंदर्भात वाचन केले व कुष्ठरोगाबाबतच उपचारासंबंधी प्रत्यक्ष अनुभव होण्यासाठी विनोबांच्या सांगण्यावरून ते आठवड्यातून काही दिवस मनोहर दिवाण या भारतातील पहिले कुष्ठसेवक यांच्या वर्धेजवळील दत्तपूर या ठिकाणी काम करू लागले[illegible] त्या अनुभवाच्या आधारावर बाबांनी कुष्ठरोग्यासाठी वरोऱ्याच्या सरकारी हॉस्पीटलसमोर कुष्ठरोग तपासणी व सल्ला केंद्र त्यांनी सुरू केले.[illegible] तसेच कुष्ठरोगविषयी शास्त्रशुध्द माहिती मिळविण्यासाठी व अभ्यासकरण्यासाठी कलकत्याच्या 'स्कूल ऑफ ट्रापिकल मेडीसीन' येथे पं. जवाहरलाल नेहरूच्या मध्यस्तीने प्रवेश घेतला व प्रयोगाखातर त्यांनी कुष्ठरोगाचे मृत जंतू व जीवंत जंतू यांची चाचणी स्वतःच्या शरीरावर करूनही घेतली.[illegible] परंतू त्याचा कुठलाच वाईट परीणाम बाबावर झाला नाही. यावरून स्वतः करावे आणि लोकास सांगावे स्वानुभव घेऊनच लोकांत जावे ही गोष्ट त्याच्या बाबतीत लक्षात येते.

पुढील काळात कुष्ठरोग निवारण्यासाठी आपले आयुष्य वाहून द्यायचे हा विचार केल्यामुळे या कामाला गती देण्यासाठी बाबानी १९४९ मध्ये महारोगी सेवा समिती स्थापन केली[illegible] व कुष्ठ पीडीतावर औषधोपचार व त्यांचे पुर्नवसन हे या संस्थेचे प्रमुख उद्दीष्ठ ठेवले. पुढे या संस्थेची १९५१ मध्ये रीतसर नोंदणी होऊन त्यावेळच्या मध्यप्रदेश सरकार कडून महारोगी वरोड्याजवळ ५० एकर जमिन देण्यात आली. अशा तऱ्हेने पुढे पुढे येथे एक दोन झोपड्या बांधून २१ जून १९५१ रोजी या नव्या वसाहतीचे आनंदवन असे नामकरण करून आचार्य विनोबांच्या हस्ते उद्‌घाटन करण्यात आले.[illegible] सुरवातीला सहा कुष्ठरोगासह आनंदवन सुरू झाले. आनंदवनाच्या निर्मितीनंतर इथे जंगलसाफ करून राहण्यायोग्य जमिन तयार करण्यात आली. या ठिकाणी बिबटे, अस्वल, साप, विंचू याच वावर असल्यामूळे ही जागा साफ केल्या गेली १९५४ पर्यंत ६ विहीरी तयार होऊन कुष्ठरोग संख्या ६० पर्यंत गेली. जगले साफ होऊन तिथे शेती होऊ लागली. भाजीपाला व अन्न धान्याचे उत्पादन सुरू झाले. या काळात बाबानी (सर्वे एज्युकेशन अँड ट्रीट) रोगी शोधून काढणे व रोगी शोधून त्यांच्यावर उपचार करण्याची मोहिम चंद्रपूर जिल्हयात हाती घेऊन घरोघरी जाऊन

Assistant Professor
Lokmanya Mahavidyalaya, Warora
Dist. Chandrapur
Scanned by TapScanner
Scanned with OKEN Scanner

IJSRST
International Multidisciplinary E- Conference On Contribution of Various Aspects In Nation Building
In Association with International Journal of Scientific Research in Science and Technology
Volume 9 | Issue 5 | Print ISSN: 2395-6011 | Online ISSN: 2395-602X (www.ijsrst.com)

त्यांच्यावर घरीच उपचार करण्यास प्रवृत्त करणे.[१८] यातून १९५७ पर्यंत आनंदवन शेजारच्या ३०० मैल परीघात त्यांनी ११ उपचार केंद्रे स्थापन केली व प्रत्येक केंद्राला ते आठवड्यातून एकदा भेट देऊन रोग्यावर उपचार करीत अशाप्रकारे डॉक्टरांची सेवा उपलब्ध नसल्यामुळे रोग्याच्या जखमा धुणे, त्या साफ करणे, औषध देणे इंजेक्शन देणे ही सगळी कामे दत्तपूर व कलकत्याच्या प्रशिक्षणाच्या आधारावर बाबा स्वत: करीत असे.[१९] याच काळात काही परकीय देणग्या आनंदवनला मिळू लागला होत्या.

२) आनंदवनातील प्रकल्प / प्रयोग

कुष्ठ कार्य हे इतर ठिकाणी चालणाऱ्या कुष्ठ सख्यातील कामापेक्षा कुष्ठसेवेची बाबाची कल्पना वेगळी होती. कुष्ठरुग्णाकडे कुणी दयेने पाहावे हे त्यांना अपेक्षीत नव्हते म्हणून कुष्ठरोग्यामधील माणसाचा विकास झाला पाहिजे तो एक माणूस म्हणून जीवन जगायला समर्थ बनला पाहिजे या विचारसरणीतून बाबानी कुष्ठरूग्नाला कुष्ठमुक्त करण्याबरोबरच श्रमनिष्ठ बनविण्याचा प्रयत्न केला व यातून त्यांनी कुष्ठरोग्याच्या हाताला काम देऊन त्याना योग्य कामाला प्रवृत्त करून त्यासाठी अनेक प्रकल्प व प्रयोग आनंदवनात निर्माण केले.

एकदा आस्ट्रेलीयातील 'फुड फॉर पीस' या संघटनेनी आनंदवनातील कुष्ठरोग्यासाठी गहू पाठविण्याची तयारी दर्शविली. तेव्हा बाबानी त्यांना पत्र पाठवून गहू पाठविण्या ऐवजी गव्हाचे अमाप पीक काढण्याचे विज्ञान आणि तंत्रज्ञान शिकवा असी मागणी केली होती.[२०] अशा प्रकारे पुढील आनंदवनामध्ये कुष्ठरोग्यांना स्वालबंधनाचे धडे देऊन धान्य कडधान्य भाजीपाला, फळ झाडे नगदी पीके वनौषधी फुलशेती नर्सरी गवताची शेती व शेतीला पुरक व्यवसाय त्यात मधु मक्षिका पालन, रेशिम किड पालन, पशुपालन, कुकुटपालन, मत्स्यपालन असे अनेक प्रकल्प सुरू करण्यात आले.

३) टिन कॅन प्रोजेक्ट –

यावकाळात आंतरराष्ट्रीय सहकार्य आनंदवनला मिळणे सुरू झाल्यामुळे अनेक नविन प्रकल्प उभे राहिली सर्व्हिस सिव्हिल इंटरनॅशनल या संघटनेच्या मदतीने आनंदवनात पक्क्या इमारतीचे बांधकाम सुरू झाले. तसेच श्रवायसर आउसलॅड इन्क या संस्थेच्या मदतीने टिन कॅन प्रोजेक्ट सुरू करून आनंदवनात उद्योगशाळा सुरू झाल्या ज्यामधून खेड्यात नेहमी वापरात येणाऱ्या व उपयोगी येणाऱ्या वस्तू बनविल्याचा उद्योग सुरू झाला ज्यात चाळणी, जेवणाचे डबे, कंदील या वस्तू तयार होऊ लागल्या त्यामुळे आनंदवन ही कुष्ठरोग्याची वसाहत नाही तर तेथील रोगमुक्तांनी चालविलेले उत्पादन केंद्र आहे.[२१] याची कल्पना बाहेरच्या जगाला येऊ लागली या संदर्भात बाबा म्हणतात 'आनंदवन हे कुष्ठरोगाचे केंद्र नाही तर माणसाला माणूस म्हणून जगवण्याचे ते केंद्र आहे तिथे कुष्ठरोगी नाही असे नाही'.[२२]

४) संधीनिकेतन –

शारीरीक विकलांग असलेल्यांसाठी काही तरी करावे त्यानाही काम करून जीवन जगता यावे व त्यासाठी त्यांनी विविध पुर्नवसनाच्या कार्यक्रमात अभिप्रेत होते म्हणून काऊंट आर्थर तार्नोव्हस्कीया जन्माने पोलीश देशाची आत्मसात करावी हे बाबाच्या ... मध्ये संधीनिकेतनची स्थापणा करण्यात आली. यात अंध अपंग, विकलांग ... इंग्लंडमध्ये राहणाऱ्या पोलीओग्रस्त व्यक्तिच्या मदतीने ... एखादे कौशल्य प्राप्त करण्याची अर्थाजनाची व्यवसाय ... मध्ये काम करून, ... अशा सर्वत्र संधी निकेतन मध्ये ... मूक, बधीर, अपघातग्रस्त ...

International Multidisciplinary E- Conference On Contribution of Various Aspects In Nation Building
In Association with International Journal of Scientific Research in Science and Technology
Volume 9 | Issue 5 | Print ISSN: 2395-6011 | Online ISSN: 2395-602X (www.ijsrst.com)

सतरंज्या
शिक्षणाची संधी देण्यात आली. या संधीनिकेतनमध्ये सुतारकाम, लोहारकाम, प्रिंटींग, शिवणकाम, चपला जोडे बनविणे, सतरंज्या
गालीचे बनविणे, अस्तकला व शोभिवंत वस्तू बनविने, सूतकताई, वेतकाम, भेटकार्ड, विटा बनविणे, वेल्डींग काम इत्यादी
उद्योगाचे प्रशिक्षण व शिक्षण दिले जाते एकूण स्वतःच्या पायावर उभे करून अधिक स्वावलंबी जीवन जगण्याचा मार्ग याद्वारे
बाबानी विकलांगसाठी निर्माण केला.[११] तसेच १८८५ मध्ये पावरलुम बसवून त्याद्वारे कापड निर्मितीही केल्या जात आहे.

(क) मुक्तिसदन –

कुष्ठरोगापासुन जे मुक्त झाले त्यानाही सन्मानाने जगता यावे यासाठी शेती व उद्योगधंद्याचे शिक्षण त्यांना मिळवे या
कल्पनेतून १७ मे १९६२ रोजी मुक्तिसदनची स्थापणा करण्यात येऊन त्याचे उद्घाटन राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या हस्ते
करण्यात आले. बाबाचे मित्र स्वित्झरलॅडचे डॉ. सेलमन यांनी आनंदवन ची ओळख आपल्या देशवासियांना करून देण्यासाठी एक
लेख लिहिला तो लेख वाचून काही लोकांनी एक दिवसाचा उपवास करून पैसा वाचविला व तो पैसा आनंदवातील रोगमुक्ती
प्रकल्पसाठी पाठविले. तो प्रकल्प म्हणजे मुक्तीसदन होय.[१४] तसेच अनेक परकीय मदत व भारतीय राष्ट्रपतीनीही या प्रकल्पाला
मदत केली. मुक्तिसदनाबाबत स. भ. पाटील म्हणतात, 'मुक्तिसदन हे आमट्यांच्या कर्तव्य तत्परतेचे नवे दालन आहे. येथे
रोगमुक्त आपल्या नव्या जीवनाचे पान उघडतील.

(ड) मुक्तांगण –

नाटक उभे करून
आनंदवनातील कुष्ठरोगी हे नाटक व भजनाच्या माध्यमातून मनोरंजन करीत असे इतकेच नाहीतर नाटक उभे करून
त्याचा २ हजार रूप्ये निधी त्यांनी राष्ट्रीय निधीला ही दिला व आम्हीसुध्दा इतरांप्रमाणे जबाबदाऱ्या उचलण्यास सक्षम आहे हे
दाखवून दिले. अशा अंध अपंग रूग्णासाठी त्यांची कला सादरीकरणासाठी एखादा रंगमंच असावा अशी कल्पना समोर येऊन
थिएटर बनविण्यासाठी पु. ल. देशपांडे व सुनिताबाई यांनी आनंदवनाला १ लाख रूपयाची देणगी दिली व त्या वास्तूला पु. ल. नी
'मुक्तांगण' हे नाव दिले. या मुक्तांगणात एक बंदिस्त सभागृह व खुलामंच असून अनेक कार्यक्रम इथे होतात.[१५]

(इ) मित्र मेळावा –

१९६१ पासुन मित्र मेळावा हा सांस्कृतिक उपक्रम सुरू करण्यात येऊन त्यात महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक जीवनातील
अनेक मान्यवर येथे तीन दिवसाच्या कार्यक्रमासाठी येत येथील कुष्ठरोग्यात ते मिसळत त्यांच्यासोबत कलेचा आनंद घेत प्रामुख्याने
कुष्ठरोग्यातील सामान्यातील अंतर कमी करणे हा यामागील मुळ हेतू होता. या प्रसंगी बालतरूंची पालखी, रोगमुक्तांचे सामुदायिक
विवाह, करमनुकीचे व कसरतीचे कार्यक्रम, व्याख्याने औपचारीक भेटीगाठी व चर्चा इत्यादी कार्यक्रम होत असे. या कार्यक्रमाची
पुलनी महत्वाची जबाबदारी घेतली होती.[१६]

(ई) उत्तरायण व गोकुळ –

ज्येष्ठ व निवृत्ता साठी व त्यांचा अनुभवाचा व व्यक्तिमत्वाचा फायदा मिळविण्यासाठी बाबांनी १९७१ मध्ये आनंदवनात
'उत्तरायन' चा प्रयोग सुरू केला.[१७] बाबाच्या मते हे ज्येष्ठ नागरीक ही आनंदवनाची ज्ञानपेटी (Wisdom Bank for the
Institution) आहे.[१८] एकाअर्थाने हा वृध्दाश्रम असला तरी त्या वृध्दांना काहीतरी उपयुक्त कामगीरी करण्यास त्यांच्यातील सुप्त

Assistant Professor
Lokmanya Mahavidyalaya, Warora
Dist. Chandrapur
Scanned by TapScanner
Scanned with OKEN Scanner

...ना वाव देणे आजवर काही सर्जनशीलकृती करण्याच मनात असूनही तसं करण्याची संधी मिळालेली नसते ते प्रत्यक्षात ...ण्यासाठी जेष्ठ नागरीकासाठी 'उत्तरायण' ही प्रयोगशाळा आहे असे मा. गो. वैद्य म्हणत.

तसेच अनाथ व लहानपणीच टाकून दिलेल्या मुलामुलींसाठी त्याच पालनपोषण, संवर्धन व शिक्षण यासाठी गोकुळ ही ... काढण्यात आली. एकदा वरोडा रेल्वे स्टेशनवर कुणीतर टाकून दिलेली लहान मुलगी बाबाकडे घेऊन आले. यातून पुढे ...ल्या मनात ही कल्पना सुचली. यासाठी एक 'गोकुळ' नावाची इमारतही बांधण्यात आली.[४९] उत्तरायणात असलेल्या वृद्ध व ...ष्ठ नागरीकांनी गोकुळात असलेल्या नातवंडात मिसळावे, खेळावे तसेच नातवंडालाही जेष्ठाच्यारूपाने आजी आजोबाचे प्रेम ...ळेल हा उत्तरायण व गोकुल या पुर्नवसनाच्या प्रकल्पामागील व्यापक कल्पना होती.[५०]

...) कुष्ठमुक्तांचे विवाह –

कुष्ठ रूग्ण मुक्त झाल्यानंतर त्यांना इतरप्रमाणे वैवाहीक जीवन जगण्याचा हक्क आहे. कुष्ठरोग हा अनुवंशिक ...नंतर रोगमुक्त झाल्यावर संधी निकेतनमधून व्यावसायिक कौशल्याचे प्रशिक्षण घेऊन स्वतंत्रपणे नोकरी व व्यवसाय करू शकतात ... त्यांना घर व संसार करायची इच्छा आहे अशाचे पुर्नवसन करण्यासाठी आनंदवनातील कुष्ठमुक्तांचे सामूहिक विवाह समारंभ ... मित्र मेळाव्यात बाबानी आयोजीत केले.[५१] कुष्ठमुक्ता बरोबरच अंध अपंगाचेही विवाह लावले गेले. अशा प्रकारे ...दवनातील सामुहीक विवाह हे कुष्ठरोग्याच्या पुर्नवसनाच्या कल्पनेतील भावनिक बाजूला बळकटी देतात.[५२]

अशा प्रकारे अनेक प्रकल्प आनंदवात बाबानी राबविले ज्यात आनंदनिकेतन महाविद्यालय, कृषी महाविद्यालय हे होते. या ...ील मुख उद्देश हा होता की आनंदवनातील कुष्ठरोग्याचे रचनात्मक, उत्पादक कार्य हे ते पाहतील व कुष्ठरोग्याबद्दलचे गैरसमज ...र होण्यात मदत होईल. याशिवाय 'युवाग्राम' हा तरूणाची आत्मनिर्भर बनविण्याचा प्रकल्पही अलिकडच्या काळात सुरू करून ...स्वतंत्र रोजगाराचे प्रशिक्षण दिल्या गेले.[५३]

...) भारत छोडो यात्रा (१९८५) –

१९८४ मध्ये इंदीरागांधीच्या हत्येनंतर देशभरात दंगल, स्फोट, मारामारी याचे सत्र निर्माण झाल्यामुळे शांततेसाठी व ...ष्ट्रीय एकात्मतेसाठी भारत जोडो अभियान सुरू करण्याचे ठरवून बाबानी सोमनाथ येथील १९८५ मध्ये झालेल्या श्रमसंस्कार ...बिरात डिसेंबर १९८५ मध्ये भारत जोडो अभियानाचा संयुक्त जाहीर केला.[५४] या अभियानाचे प्रमुख दोन उद्देश होते. (१) ...देशातील युवाशक्ती संघटीत करून राष्ट्र निर्माण कार्यासाठी रचनात्मक कार्यात ...राष्ट्रीय एकात्मतेची भावना वाढीस लावणे (२) देशातील युवाशक्ती ... प्रांतवाद आणि धर्मांधतेने जर्जर झालेल्या पिढीला वाचविण्यासाठी ...त्यांना गुंतविणे या संदर्भात बाबा म्हणतात, 'जातीयवाद प्रांतवाद आणि धर्मांधतेने जर्जर झालेल्या ... भारत जोडोचे आंदोलन मी चालविले आहे.[५५]

अशा प्रकारे देशातील ११५ जणाची निवड करून त्यात १०४ तरूण व १४ तरूणी होत्या. त्यात प्रामुख्यान महाराष्ट्र ...तामिळनाडू आंध्र, केरळ, कर्नाटक, गुजरात, आसाम, मणिपूर, प. बंगाल, बिहार, ओडीसा, मध्यप्रदेश या राज्यातील तरूण होते. ... कन्याकुमारी ते काश्मीर असा ५०४२ किलोमीटरचा प्रवास ... ही यात्रा १०७ दिवस १४ राज्यातून जाणार असून ...

Assistant Professor
Lokmanya Mahavidyalaya, Waro...
Dist. Chandrapur
Scanned by TapScanner
Scanned with OKEN Scanner

करावयाचा होता. व ठरल्याप्रमाणे २५ डिसे. १९८५ रोजी साने गुरूजीच्या जयंती दिली यात्रा सुरू होऊन ९ एप्रिल १९८६ रोजी ती जम्मु येथे आर्न राष्ट्रीय शांतता वर्षात संपणार होता.[५५]

यात्रेच्या दैनंदिन उपक्रमात रस्त्यातील गावात सामुहीक फेरी व वृक्षारोपण, राष्ट्रीय एकात्मता, विषमता निर्मुलण, स्त्री मुक्ती व समानता, दलित समस्या, आरोग्य, लोकसंख्या, पथनाट्य प्रदर्शन इत्यादी माध्यमातून प्रबोधनाचे कार्यक्रम होत होते. यात्रा सहभागी होण्यासाठी काही अटी लावल्या असून यात्रेच नेतृत्व अतुन शर्मा यांच्याकडे होते.[५६]

या प्रवासात अनेक अनुभव तरूणाना येऊन देशातील परिस्थिती, दारीद्य, विषमता, पर्यावरणहानी इत्यादी समस्या प्रत्यक्ष जाणून घेता आल्या तसेच त्यावेळी पंजाबमधून यात्रे दरम्यान पंजाबातील अशांतता हिंसाचार, दहशत वाद याचाही अनुभव भारत जोडो च्या कार्यकर्त्यांनी घेतला. या यात्रेदरम्यान राष्ट्रीय एकात्मतेचा संदेश मोठ्या प्रमाणात दिला जाऊन काही घोषणाही तयार करण्यात आल्या.

(७) पंजाब यात्रा – १९८६ (जुलै)

भारत जोडो यात्रेदरम्यान पंजाबमधील असंतोष बाबाच्या लक्षात आला होता. पंजाबमध्ये फुटीरतावादी प्रवृत्तीची वाढझालेली होती तिथे देशांर्तगत गटाच्या असंतुष्ठ गटाच्या कारवाय वाढून दहशतवादाला व हिंसाचार खतपाणी घटत जात होते यातून पंजाबच्या नागडी कोना स्वतंत्र शिखिस्तानची मागणी जोर धरू लागली होती. यामुळे बाबा अस्वस्थ झाले व बाबाने पंजाबात परत शांतता निर्माण करण्यासाठी भारत जोडो आंदोलनानंतर १ जुलै १९८६ ते ९ ऑगस्ट १९८६ या काळ्यत पंजाब भेट दिली. या भेटीत बाबानी 'शांततेतून शांतता कार्य' (पीस बॉय पीस मीशन) ही मोहीम हाती घेऊन ५० गावांना भेटी दिल्या व ८५ हिंदु व शिख कुटुंबाच्या भेटी घेतल्या. या भेटी संदर्भात बाबा म्हणतात. 'तणावपूर्ण भागात फिरूण आम्ही हिंदू शिख लोकांना धीर घ्यायची समजूत काढायचे अतिरेक्याची हिट लिस्ट होती तशी आमची हमदर्दी लिस्ट होती.[५८]

(८) पंजाबयात्रा (सप्टे १९८६)

पंजाब समस्या सोडविण्यासाठी बळाचा वापर करणे हा त्यावर उपाय नाही असे बाबाला वाटत होते. पण सरकार तोडगा काढायला तयार नव्हते याच काळात पंजाबची परिस्थिती आणखीच बिघडत चालली होती अशा वेळी तिसऱ्यादा बाबानी पुन्हा प्रयत्न म्हणून काहीतर संवाद संपर्क होऊन काहीतरी हाती पडेल निदान परिस्थिती बिघडू नये या विचाने २५ सप्टेंबर १९८६ रोजी पुन्हा पंजाब भेट सुरू केली.[५९]

यावेळेस बाबानी सिमेवरील चौक्यांना भेट देऊन तेथील स्थानिक नेते पुढारी बुध्दिजीवी व ज्यांना अशांतीची झळ बसली अशा कुटुंबांच्या भेटी घेतल्या.

(९)भारत जोडो अभियान– पूर्व–पश्चिम

भारत जोडोच्या पहिल्या अभियानाच्या वेळेसच बाबानी पूर्व–पश्चिम भारत जोडो अभियान करण्याचे संकेत दिले होते. तेव्हा पंजाब यात्र नंतर बाबानी याबद्दल विचार करून १ नोव्हें १९८७ ते २६ मार्च १९८८ या काळ्यत पूर्वेकडील इटानगर ते पश्चिमेकडील ओखापर्यंत (गुजरात) एकुण ५५८६ किमी ची १४६ दिवसाची पूर्व–पश्चिम दुसरी भारत जोडो/ अभियान सुरू

Assistant Professor
Lokmanya Mahavidyalaya, Warora
Dist. Chandrapur

Scanned by TapScanner

Scanned with OKEN Scanner

[illegible] भारतातील सात राज्ये, सिक्किम प. बंगाल ओरीसा बिहार उत्तर प्रदेश, मध्य प्रदेश राजस्थान, गुजरात अशा यात्रेत [illegible] सायकल यात्रे ७५ तरूण तरूणी सहभागी झाल्या होत्या[१०]

[illegible] माध्यमातून राष्ट्रीय ऐक्यासाठी मोठे व संघटीत व राष्ट्रव्यापी प्रयत्न करायला पाहिजे याची जाणीव [illegible] स्वातंत्र्योत्तर भारताच्या इतिहासात पूर्व–पश्चिम व उत्तर–दक्षिण अशा चारही दिशाना व ठिकाणांना भेटी देऊन [illegible] भावना वाढविण्यासाठी भारत जोडो यात्रा अनेक दृष्टींने महत्वपूर्ण व अभिमानास्पद होती.

[illegible] –

[illegible] आमटे यांच्या दोन शब्दात वर्णन करायचे म्हटल तर ते भर्तुहरी च्या शब्दात 'मनस्वी कार्यार्थी असं करता येईल'[११] [illegible] घेतले की ते कार्य समर्पण वृत्तीने करतांना ती परीस्थिती प्रतिकुल की अनुकुलयाचा विचार न करता [illegible] 'मनस्वी कार्यार्थी' वृत्ती असं म्हटले जावे. बाबाच्या बाबतीत हेच दिसुन येते. त्यांनी निर्माण केलेल आनंदवन [illegible] सारखे प्रकल्प या वरून त्याची कामसुवृत्ती दिसुन येते.

[illegible] हे कर्ते समाजसुधारक होते तर बोलके समाज सुधारक नव्हते कुठलिही सुधारणा करावयाची तर त्याचा स्वत: [illegible] केली पाहीजे असा त्याचा विचार होता. त्यामुळे हरीजनाच्या बाबतीत सुधारणा करताना स्वत: त्यांनी भंगीकाम [illegible] डोक्यावर मैला वाहिला व तसेच वंचीताचे नेतृत्व स्विकारून त्यांचे ते नेते झाले. याशिवाय कुष्ठरोग्याच्या [illegible] कुष्ठरोगासंबंधी माहिती व प्रशिक्षण घेऊन कुष्ठरोगाची लस स्वत:वर टोचून घेतली होती. कारण यासाठी ते [illegible] तयार होते.

[illegible] त्यांनी लक्षघालून त्याच्या संघटना तयार केल्या व त्याचे हक्क त्यांना मिळवून देण्याचा प्रयत्न [illegible] प्रश्नाकडे यावर ते दलिताचे कैवारी ठरतात.

[illegible] वादींचा प्रश्न[१२] [illegible] प्रश्नाबरोबर कुष्ठरोग अंध–अपंग, मुकबधीर या उपेक्षिताच्या समस्याकडेही त्यांनी लक्ष देऊन त्याच्या [illegible] आत्मनिर्भर बनवून आर्थिक स्वावलंबनाचे धडेही दिले. त्यामुळे [illegible] अनेक प्रयोग केले. उदा. संधीनिकेतन व त्यांना [illegible] दृष्टीकोन हा सकारात्मक असायला हवा.

[illegible] आमटे हे समतेचे पुरस्कर्ते असून त्यांनी कधीच जातीभेद, धर्मांधता मानली नाही. सर्व धर्म व जातीना आपल्या [illegible] स्थान दिले. त्यामुळे त्याची वृत्ती धर्मसहिष्णू होती हे लक्षात येते. हरीजन आदिवासी उपेक्षित पददलित यांना [illegible] समाजाच्या प्रवाहात आणण्याचे महत्वाचे काम केले व त्याना स्वयंपूर्णता दिली. त्यामुळे ते सामाजीक जाणीव [illegible] पुरुष होते असे म्हणता येईल.

[illegible] हे उत्कृष्ट वक्ता व कुशल संघटक होते. त्यामुळे त्यांनी आपल्या नेतृत्वाखाली अनेक प्रयोग केले. राष्ट्रीय [illegible] असल्यामुळे त्यांनी देशातील हिंसाचार व दहशतवाद नाहीसा करण्यासाठी व शांतता आणी राष्ट्र एकात्मतेसाठी [illegible] व उत्तर दक्षिण अशा दोन भारत जोडो यात्रा काढून पंजाबला ही दोन भेटी देऊन तेथील दहशतवादी परिस्थितीबाबत

Scanned by TapScanner

Scanned with OKEN Scanner

शांततेच्या मार्गाने सुद्धा शकतो हे सरकारला सांगितले. त्यासाठी त्यांनी पंजाबच्या
सरकारला अवगत केले व पंजाबचा प्रश्न शांततेच्या मार्गाने शांतीदूताची होती असे म्हणता येईल.
शांततेच्या मार्गाने शांतता हे मिशनही राबविले यावरून त्याची भूमिका ही समाजकारणात आपली स्फूर्ती स्थाने मानता व त्यांच्या

बाबावर येशू, गांधी, विनोबा, साने गुरूजी यांचा प्रभाव असून ते त्यांना अवाका प्रचंड असून ते तरुण वयात
रचनात्मक कार्याचा वसाते पुढील काळात चालवितांना दिसतात. बाबाच्या कार्याचा दखल देऊन भारत
क्रांतीकारकांच्या कार्यातही सहभागी झाले होते व ते स्वातंत्र्य संग्राम सेनानीही होते. त्यामुळे बाबाच्या कार्याची प्राप्त झाले
सरकारने महाराष्ट्र सरकारने व अन्य खाजगी संस्थानिही त्यांना गौरविले तसेच विदेशातील अनेक उच्च पुरस्कारही त्यांना
आहे. ते त्याच्या समाजसेवी कार्यामुळे त्यामुळे त्यांच्या बद्दल लिहितांना रा.ऊ.पाटील हे त्यांना विश्वामित्राचे वंशज संबोधतात
महात्मा गांधी त्याचा उल्लेख खरा 'अभयसाधक' असा करतात. यावरून त्याच्या महान समतेच्या कार्याची प्रचिती आल्याशिवाय
राहत नाही व ते खरे 'समाजक सुधारक' ठरतात.

यांचवरोबर बाबा उत्तम साहित्यीकही असून त्यांच्या ज्वाला आणि फुले व करूणेचा सलाम ही काव्यसंग्रहेही प्रसिद्ध
आहे. याशिवाय अनेक विषयावर ही बाबानी चितनात्मक लेखक केले आहे. यावरून त्याची साहित्यीक होते लक्षात येते. तसेच
त्याच्यावर अनेकांनी साहित्यही लिहीले आहे. एकूणच बाबाच्या या कार्यामुळेच व त्यांच्या या प्रयोगातील विचारामुळेच त्यांना
आधुनिक संत म्हटले तर योग्य होईल.

संदर्भ ग्रंथ –

रसिक आंतरभारती प्रकाशन, पुणे, २००६.
(१) आमटे बाबा, 'ज्वाला आणि फुले', रसिक आंतरभारती प्रकाशन, पुणे, २०१०.
(२) आमटे बाबा, 'उज्वल उद्यासाठी', पापुलर प्रकाशन, मुंबई, २००१.
(३) आमटे साधना, 'समिधा', समकालीन प्रकाशन, पुणे, २०१४.
(४) डॉ. आमटे विकास, 'आनंदवन–प्रयोगवन', राजहंस प्रकाशन, पुणे, १९९७.
(५) बापट भ. ग., 'बाबा आमटे', पदमगंधा प्रकाशन, पुणे, २००८.
(६) आठले चंदा, 'आनंदवनी', गांधर्ववेद प्रकाशन, पुणे, २०१०.
(७) घोगरे सुचित्रा, 'समाजभुषण बाबा आमटे', अभिनंदन समारोह, ३० सप्टें १९८५.
(८) स्मरणिका, पद्मश्री बाबा आमटे,

Assistant Professor
...amanya Mahavidyalaya, Wa...
Dist. Chandrapur

Scanned by TapScanner
Scanned with OKEN Scanner